

ga v mleku. Mleko je pervak med vsemi živeži; čez mleko ga ni nobenega, ki bi vse lastnosti redivne hrane tako lepo združene imel.

Modra natura, nad katero se nespametne matere, ki svojemu detetu ne privošijo mleka iz pers svojih, tolikrat in tolikrat pregrešé, je zmešala in napravila dojenčku redivno hrano v najbolji razmeri v mleku maternem. V mleku so soli, cukrer, mast (tolša) in nekaj, kar je beljaku zelo zelo podobno. Ti čveteri snutki nadomestujejo poglavitne stvari, iz katerih je večina jedil človeških sestavljena, dasiravno ne vseh. Soli, tolša in beljak, — ali pa tudi soli, cukrer in beljak so tedaj troji obstojni deli, kateri so za rejo života čez vse potrebni. Oni so izgledi za 3 razrede živežev, kateri so, da tako rečemo, jedro vseh jedi in pijač.

Ako damo tem razredom splošne imena, dobimo potem: prvič: živež iz verste neorganskih ali rudninskih reči, drugič iz verste organske (rastlinske in živalske), toda brez gnjilca, in tretjič: v organske, v katerih je več ali manj gnjilca.

Neorganske (rudninske) pervine se nahajajo v naših živežih v mnogoterih zvezah, in tako, postavimo, nahajamo v njih kuhinsko sol in druge soli, kali (pepelik, potašelj), natron, apno, plavik ali jedovec (Flussspat, grenko perst, železno rujo).

Organski živeži, v katerih ni nič gnjilca, obstojé deloma iz ogeljca, vodenca in kiselca, kateri se morejo v tolše premeniti; imenujejo jih po Moleschottu „mastivce“ ali „tolšarje“ (Fettbildner), to je, take, iz katerih se v človeškem životu mast ali tolša napravlja; deloma so pa že napravljene tolše, ktere so tudi iz ogeljca, vodenca in kiselca sestovljene.

Najimenitniši mastivci ali tolšarji so štirka (moka), gumi in pa cukrer.

Živeži pa, kateri so iz več pervin ali elementov sestavljeni kakor mastivci in tolše, so organski živeži, v katerih je več ali manj gnjilca. Tu sem se štejejo zlasti beljakovci, to je, taki, ki imajo beljaku podobne reči v sebi, in kateri imajo svoje ime po beljaku kurjega jajca.

Te tri razrede živeža dobiva človek iz živalstva in rastlinstva.

In tako smo dospeli do razdelitve, po kateri se vsi naši živeži (naj so iz živalstva ali rastlinstva) v tri poglavne verste delé:

1. v živež, kateri se imenuje živež za sopenje, ker nam sopsti pomaga; tu sem se štejejo vse masti (tolše) in mastivci, štirka, gumi, pektin ali rastlinska želca, nektre rastlinske kisline in razne verste cukra.

2. v drugi versti je živež, iz ktere se delajo meso, kite, hrustanci, kosti itd.; tu sem se štejejo: vlečec (Kleber), dlačec (Faserstoff) itd.;

3. v tretjo versto spadajo rudninske reči ali soli, namreč kuhinska sol, fosforo-kislo apno itd.

Po tem vvodu sploh hočemo naše navadne jedi in pijače bolj na drobno pregledati, da bomo njih tečnost in redivnost in zavoljo tega tudi njih večjo ali manjšo vrednost pri našem gospodarstvu bolje spoznali.

Nadjamo se svojim bravcom v tem marsikaj mikavnega, pa tudi koristnega povedati.

III. Od živeža, ki ga človek dobiva iz rastlinstva.

Začnimo najpervo z živeži iz rastlinstva. Nič ni divjega človeka bolj močno predelalo in mu sirovost sleklo, kakor to, da se je živeža iz rastlinstva privadil. Nahajajo se sicer tudi v rastlinah nekteri deli, iz katerih kri in meso žival obstojí, — al sila velik je razloček med tem, kako si prilastuje človek živež iz rastlinstva, in pa med tem, kako ga dobiva iz živalstva!

Kar dobiva človek iz rastlinstva, za to se mu ni treba ne vojskovati ne bojevati z naturo in nikoli kervi

prelivati. Človek, kateri si išče svojega živeža iz rastlinstva, je krotkega serca, zavoljo tega ljubi tudi mir.

Med vsemi rastlinskimi živeži so najpoglavitniši tisti, kateri močec v sebi imajo. Štirka in razni pervinski snovi so najvažnejši deli vsega, kar se od njih rabi. Nobena druga rastlinska hrana ne redí tako dobro in tako stanovito kakor močec, v katerem je obilo ogeljca, in pa protein, v katerem je dosti gnjilca. Kdor tedaj hoče ljudem in živalim tečnega in zdravega živeža dati, se mora rastlin deržati, od katerih moko dobivamo. Največ tega tečnega močca in proteina je shranjenega v gomoljnicah (krompirji, repi itd.), koreninah, v sterženu stebel, v sadji in semenih.

Za močnatimi živeži pridejo taki, v katerih je cukrer, in to toliko bolj, ker se v večini njih nahaja nekaka zmés močca in cukra.

Tacih rastlinskih živežev, v katerih se močec in cukrer z rastlinskimi kisljinami nahaja, je mnogo znanih; v več družih je pa mastno olje, gumi, beljak itd.

Ako pomislimo — kakor profesor Unger v svojih „botanische Streifzüge“ pravi — da še vseh živežev ne poznamo, katerih se ljudje po širocem svetu poslužujejo, smemo vseh rastlinskih plemen skupaj gotovo čez 1000 rajtati, in ako rajtamo po srednji meri na vsako pleme le 10 ali 12 verst, v ktere so se po človeškem obdelovanji razcepile, preseže število rastlin, ktere si je človek v svojo hrano podvergel, gotovo 10,000 različnih sort.

Da je ena rastlina bolj ali manj redivna memo druge, se ravna po delih in snutkih, iz katerih je sestavljena.

Skoraj v vsakem rastlinskem živežu je več ali manj močca, tolše in vlečca, to je, tiste stvari, ktera je v rastlinstvu to, kar je dlačec ali lepec (lim) v živalstvu, in ima svoje ime zavoljo tega, ker se vleče in je zmocen želci ali limu podoben in je vzrok, da se more z moke kruh peči.

Ako je v kakem živežu enega teh snovov premalo, nas učé kemija in kuharske skušnje, da se mora vsakemu živežu koliko toliko teh snovov pridjati. Tako jemo kruh z maselnikom (putrom), ker ima moka sama po sebi malo tolše ali masti v sebi, — ali pa jemo sir s kruhom, da s sirom nadomestimo velčec kruha. Tako jemo s krompirjem še kako drugo tečno jed, na priliko, meso, — tako belimo zelje z mastjo, salato z oljem itd.

V vseh rastlinah, ktere se dajo srove uživati, je veliko vode. Kadar kaj kuhamo, pridevamo tedaj dostikrat vode k jedilom, ktere kuhamo; — tudi moko za kruh zamesimo z vodo.

Z nobeno jedjo ne moremo svojemu životu dolgo potrebne podpore dajati, ako ni v nji močca ali cukra ali družih primernih gnjilca prostih snovov na eni, na drugi strani pa ne vlečca (želčca) ali družih tacih snutkov, kateri imajo kaj gnjilca v sebi.

Raba mnogoterih živežev se ravna po podnebji, v katerem ljudje živijo, po delu, s katerim se človek ukvarja itd., in v tem je velik razloček. Tako na priliko povžijejo severni narodi ne samo več temuč tudi bolj tolstih (mastnih) jedi, kakor prebivavci južnih krajev; tako mora tudi kmet in delavec več vlečca (želčca) v svoji hrani imeti, kakor učeni, kateri le sedí.

Govorili smo o tečnosti rastlinskih živežev sploh; obernimo sedaj svojo pozornost na najimenitniše tajistih- (Dalje sledí.)

Glasi o cesarskem ukazu, ki določuje učbeni jezik v različnih deželah našega cesarstva.

X.

To, čto sem se namenil pisati sedaj o bogoslovji, ne zadeva prav za prav ministerskoga ukaza, vendar se

ujema z njim, ker gimnazija je podlaga bogoslovja. Zato naj progovornim tu, čto mislim o tem.

O bogoslovji bi bil davno uže rad nečto progovoril, i čto sem mislil i premišljeval o toj prevažnoj stvari, to hočem odkritoserčno pa smerno povedati. Ali dobro zadenem, Bogu budi k časti; ako se meni neka besedica so vsem prav ne oberne, ne zamerite; vse čto napišem, izvira iz dobroga namena. Jaz želim samo pravico povedati, svetoj veri i našemu narodu koristiti: **Правца је дѣте божје** (Pravica je dete božje).

Duhovski stan je častitljiv stan v vsakom narodu: za Slovence pa ni samo častitljiv, nego je i verlo važen v domorodnom smislu. Svetovna slovenska gospôda se je uže pred davnim našemu narodu izneverila, slovenski žlahniki, vojevodi i knezi su zapustili slovenske običaje, svoj prirodni jezik i svoj narod i su se spremenili v neke neznane ritarje, kateri su ritali kakor ptujci med svojim narodom. Cele veke najdeš med svetovnoj gospodoj jedva (kumaj) dva, tri pare rodoljubnih muž, kakor su bili Janez plemeniti Ungnad, Franul plemeniti Weissenthurn, baron Žiga Cojs. Vse, čto se je štelo med izobražene, vse se je od našega naroda cepilo, ne samo gospôda, nego i priprosti mestljani i uže sami rukodelci su se po tudjinstvu slinuli, ako su le šiltastu kapicu si kupiti zamogli. Častitljivo duhovništvo naše je pak ostalo svojemu zapuščenomu narodu verno, je njegovalo i izobraževalo, kolikor je moglo i znalo domači jezik i dobroserčno ljudstvo slovensko. Duhovniki su bili v tistih žalostnih časih našemu narodu i žlahniki i plemiči, učitelji i zagovorniki, oni su bili onda narodu našemu „otec i majka“. V novejšem času se je to sicer s svetovnoj gospodoj na bolje obrnilo; sada imamo uže blizo v vsakom stanu, hvala Bogu! nekoliko rodoljubnih gospodov — da nam jih Bog ohrani i pomnoži! Al vendar tudi za napred, kakor do sadaj mora biti naša duhovščina steber svete vere i npravnosti, steber iskrenoga rodoljubja.

Duhovniki se pa izobražuju po bogosloviji v seminiščih, i to kaže, kako neizmerno imenitne su dobro osnovane bogoslovije i seminišča, ker iz njih se očekuju pobožni, krepki, rodoljubni dušni i narodni pastirji.

Da progovorim o stvari samoj.

Večji del predmetov se razlaga i uči v bogosloviji po latinsko, samo nekteri po nemečko, po slovensko samo slovnica, pa nektore slovenske pridige, nekde samo po dve, tri v četverih letih! V Ljubljani je malo bolje, tam se razlaga tudi pastirstvo po slovensko. Družbeni jezik v naših seminiščih je nemečki, nekde latinski ali italijanski. K slovenskim pridigam i keršanskim naukom se naši bogoslovci do sada niso vodili — morebiti samo v Ljubljani. Juterne i večerne molitve, molitve pred jedjoj i po jedi se opravljaju večji del po latinsko, nekada i po nemečko; po slovensko javno moliti ni navada. Srečen bogoslovec, kateri je od mladosti ješče navadjen po slovensko moliti, i moli vsaj po slovensko tada, kadar moli skrivši sam za-se.

Latinščina ima v svojej oblasti večji del naukov, nektore nauke ima nemeščina, — slovensčina — najvažnejši jezik slovenskoga duhovnika — je samo kakor iz milosti pritektnjena. Nekada je bila latinščina najimenitnejši i med izobraženimi ljudmi najširjenejši jezik. Vsi učeni ljudi izobraženih narodov su si pridobili svoju učenost po latinščini, vsi nauki su se razlagali i učili po latinsko, vse znanstvene i naučne knjige su se izdavale po latinsko, vladarji su si dopisovali po latinsko, latinščina je bila službeni jezik po uradih i pisarnicah vsem izobraženim narodom zapadne Evrope. Za tista vremena je bilo koristno i neobhodno potrebno, malo da ne vse nauke v učiliščih razlagati po latinsko, ker se je mogel človek izobraziti samo po latinščini. Sada su vremena vsa druga; spremenilo se je mnogo, spremeniti bi se imelo mnogo gledé podučevavnoga

jezika.*) Slabo bi učen človek izhadjal sada, ako bi samo to hotel čitati, čto se izdaja po latinsko. Vladarji si sada dopisuju po francuzko, podučevavni jezik v učilnicah, službeni jezik v uradih i pisarnicah, književni jezik, v katerom se tiskaju knjige naučne i znanstvene, skoro vse je sada vsem izobraženim narodom njih materinski jezik, to je, Francuzom francuski, Angležem angleški, Rusom ruski, Nemcom nemečki, Italijanom italijanski. Latinščina je sada jezik mertev izumerlih starih poganskih Latincov i sveti bogoslužbeni jezik latinskoga duhovnika rimokatoliškoga.

Po latinsko se bere sveta meša i časoslov (breviar) i se dele svete tajne (sv. sakramenti). I akoravno se dogmatika i moral razlagata so vsem po latinsko, vendar med sto duhovniki slovenskimi komaj jeden ima redku priložnost pridigati, spovedovati, bolnike obhadjati, ženine i neveste za sveti zakon pripravljati po latinsko, i ješče tada, kadar se to zgodi, se čini večji del samo iz neke osobite osobitosti več, kakor iz prave potrebe.

Po nemečko ima duhovnik na Slovenskem tudi malo opraviti i to skoro vse samo pisarničke stvari, na primer: napisati kaku svedočbu ali kaku listinu (Ausweis), poslati kaki dopis uradom svetovnim ali duhovnim. To je blizo vse. Ako se naleti kaka zapletenejša pravda, mora se duhovnik, kakor vsaki drugi človek, obrnuti na odvetnika (notarja).

Največ opravil imaju duhovniki na Slovenskem naravno po slovensko. Po slovensko moraju v pridigah i v keršanskim naukih v cerkvi i v učilnici razlagati resnice verske (dogmatiku) i resnice npravne (moralu), po slovensko moraju podučevati v spovedi spokornike, po slovensko tolažiti bolnike, po slovensko moraju moliti, po slovensko se pogovarjati s svojemi ovčicami. Dalje: ako ravno se bere sveta meša i se lpe svete tajne (sv. sakramenti) po latinsko, se mora vendar slovenskim kristjanom razlagati tudi sveta meša i vse svete tajne po slovensko. Slovenščina je duhovniku na Slovenskem potrebna, kakor vsakdanji kruh, od nje bi se moglo reči po latinsko: „si expellas furca, tamen usque redibit“, po slovensko: „brani se slovensčine kakor hočeš, ona ti priburi pri vratih, pri durih, pri vsih oknih i linah sopet v hišu“. Po slovensko ima duhovnik na Slovenskem največ opravil — po slovensko se pa v bogosloviji uči najmanje predmetov!

Da je latinščina v bogosloviji tako rameno razširjena, to bogoslovcem drugih narodov mnogo škoduje; oni imaju pri vsem tem ješče časa i priložnosti dosta, popolno naučiti se svojega materinskoga jezika; nam Slovencom pa pobere v bogoslovji večji del časa latinščina; čto njej ostane, pobere nemeščina i našem jeziku ne ostane nič, ali vsaj tako malo, da skoro nije vredno spomenjati. To je za slovenske duhovnike velika težava, i za duhovsku službu velika škoda. Deček star dvanajst ali trinajst let se podá iz doma študirat; slovensčine zna toliko, kolikor je more znati tak fantalin; za tem študira dvanajst ali trinajst let, da se izuči za duhovnika; učil se je v tem dolgom času skoro vse po nemečko i po latinsko, od maloga znanstva slovensčine, čto je deček znal, je velik del pozabil. Vsakomu kmetu prebivajućemu na Slovenskem teče slovensčina gladkeje, nego takomu študiranomu človeku; neredko se prigodi tudi izverstnomu, pridnomu i pobožnomu dijaku, da v tolikih letih pozabi slovenski keršanski nauk, kteroga je doma v početnoj učilnici izverstno znal; da zna vse prav izverstno razložiti po nemečko i po

*) V poterjenje tega, kar tu častiti gospod pisatelj zastran latinskoga jezika piše, povemo tudi mi iz svojega to, da nekđaj smo se učili na Dunaji većidel vse zdravilo znanstvo v latinskem jeziku, — dandanašnji je latinski jezik popolnoma overžen v teh šolah. Slavni njih učniki so naravno rekli, da mertvi latinski jezik, ker nima besed za najdbe dandanašnjega časa, je le overa potrebnega napredka. Vred.

latinsko, pa po slovensko recitirati od besede do besede deset božjih, pet cerkvenih zapoved, sedem poglavitnih grehov, šest grehov zoper sv. Duha, devet tujih grehov, toga se je do dobroga odvadil ali pozabil, i ako vse to dobro od slova do slova ješče po slovensko recitirati, povedati zná, toga nisu krive naše gimnazije i bogoslovije. Leta i leta se uči dijak skoro vse predmete po latinsko i po nemečko, — sada pride za kaplana i v jeden mah znaj vse te predmete izverstno po slovensko. Kako je to težko, to ne znam dopovedati, to se mora samo grenko skusiti i bridko čutiti. Jaz sem imel od nekada veselje do slovenščine, sem se je rad učil i vadil, — i nisem nikak latinski Ciceron, pa odkritoserčno obstojim, da sem od početka svojega duhovškoga službovanja ložeje pridigal po latinsko, nego po slovensko.

Vsega toga pa nisu krivi niti učitelji niti dijaki, nego samo neprikladna osnova učivna, po kojoj se ne razlagaju nauki v tistom jeziku, v kterem moraju slovenski duhovniki uradovati i službovati.

Za nemečke i italijanske bogoslovce su predmeti bogoslovski tako uredjeni gledé podučevavnoga jezika, da se nič lepše želeti ne more; oni moraju znati dva jezika materinski i latinski i obedva se lahko popolnoma naučé; zato ostani za te bogoslovce učivna osnova, kakor do sada.

Za slovenske bogoslovce bi se pak imelo v bogosloviji razlagati i učiti:

po latinsko vse to, čto slovenski duhovnik opravlja po latinsko, to je: obredoslovje (liturgika) i vse, čto zadene obrede svete meša, časoslova, i deljenja svetih sakramentov;

po nemečko vse to, čto slovenski duhovnik opravlja po nemečko, to je: duhovna pisava (geistlicher Geschäftsstil); skusiti bi se mogla duhovna pisava tudi po slovensko; težko bi ne bilo, pa gotovo bi bilo po gospodsko; tudi se nič ne smemo zareči, ali ne budemo nekoliko potrebovali danes ali jutri tudi duhovsku pisavu slovensku.

Nekteri predmeti bi se mogli razlagati ali po latinsko ali po nemečko, kakor je do sada bila navada, ali kakor to zaukaže dotična oblast; taki predmeti su: cerkevno pravdoslovje (jus), uvod v sveto pismo, višje razlaganje svetoga pisma (hermeneutica) i tako dalje.

Po slovensko zadnjič bi se imelo razlagati vse to, čto slovenski duhovnik opravlja po slovensko, to je: resnice verske (dogmatiku), resnice npravne (moralu), nauk pokorničtva (Beichtstuhl), nauk obiskovanja bolnikov (Krankenbesuch), petje slovenskih, med narodom najobičajnijih, cerkvenih pesni, molitve juterne i večerne, pred jedjoj i po jedi i druge pobožnosti. K božjej službi, k pridigam i k keršanskim naukom bi imeli slovenski bogoslovci hoditi v slovensku cerkev.

Začto bi se pa vse to imelo učiti po slovensko?

Samo zato, ker bude slovenski duhovnik moral vse to po slovensko opravljati; zato se mora toga po slovensko učiti i se vaditi, da bude po slovensko dobro znal.

Sada najimenitnejše od vsega:

Društveni jezik slovenskih bogoslovcev bi imel biti v seminišču sovsem slovenski — drugače nije moguće navaditi se gladko govoriti po slovensko; v tem bi imel bogoslovec dobiti vsakoga leta svoj znak (Klasse), pri tem bi se pa ne imelo gledati, kako učeno i kako književno da govori, nego kako rad i kako gladko i lahko da se pogovarja. Te znak bi imel veljati za najimenitnejšega iz vseh znakov drugih predmetov. K čemu bi bila vsa učenost, ako bi slovenščinu herdjava lomil, ako bi se človeku beseda ne odletela?

Vse to bi se dalo vrlo lahko tako osnovati v bogoslovijah i v seminiščih, v kterih su bogoslovci blizo vsi

samo Slovenci, kakor je to v bogosloviji labudskoj i ljubljanskoj; malo težje bi se dalo tako uravnati, kde su bogoslovci različne narodnosti, kakor je to v seminišču celovskom, kde su namešani Slovenci i Nemci, i v Goričkom, kde su Slaveni i Italijani. Pa tudi tū bi lahko se vodili bogoslovci nemečki k pridigam i keršanskim naukom nemečkim, Italijani k italijanskim, Slovenci pa v cerkev slovensku; lahko bi v seminišču se porazdelili po jispah tako, da bi prebivali bogoslovci slovenski vkupa i da bi imeli priložnost v družbi se pogovarjati po slovensko. Nič bi tudi ne bilo nemogućega, da bi nekteri bogoslovski predmeti se razlagali Slovencom po slovensko oddeljeno od Nemcov i Italijanov. Težje bi bilo obrnuti to stvar tako, da bi Slovenci se tudi javno po slovensko moliti i peti navadjali. Pa krepka pravična volja bi si lahko v tem pomagala.

Matija Majar.

Društvo sv. Mohora.

(Konec.)

Da si pa družba lože pridobi dobrih in njeni nameri primernih bukev in spisov, bo plačevala gg. pisavcom izvirne sastavke po 9 gold. za tiskano pôlo v majhni obliki kakor jo kaže molitevena knjiga (Marije rožincvet), poslovenjene pa po 6 gold.; če se bodo pa tiskali na veliki osmerki, jim bo dajala za pôlo po 3 gold. več.

V družbo sv. Mohora mora stopiti vsakdo brez razločka stanú in starosti. Družniki so pa: a) letni in b) dosmertni.

a) Letni družnik postane vsak, kdor plača vsako leto po enem goldinarji v družbino dnarnico; kakor pa hitro za kako leto ne odrajta določenega plačila, neha spet družnik biti za nekaj časa ali za vselej, kakor je njegova volja.

b) Med dosmertne družnike ali utemeljitelje družbe sv. Mohora se pa zapiše vsak, kdor plača v družbino matico v kovanem dnarji ali v bankovcih petnajst goldinarjev na enkrat, ali po 7 gold. 50 kr. vsaj dvakrat v teku enega leta; kdor bi pa svojega polovičnega plačila v družbino matico pred pretekom ustanovljenega obroka ne odrajtal, bi zgubil pravico do njega. S tem plačilom si pridobijo dosmertni družniki pravico do družbinih bukev za vse žive dni, šolske in farne bukvarnice za vse čase svojega obstanka.

Ime vsakega dosmertnega družnika se vpiše v matični zapisnik in se mu pošlje v častno znamenje, da se šteje med utemeljitelje družbe sv. Mohora, listnica s podobo sv. Mohora, ki jo podpišeta razun vodja in tajnika vsaj še dva druga odbornika.

Matica je zakladna glavnica ali zakladni kapital, ki se ga nikdo ne sme dotakniti; le obresti iz matičnega denarja in letnina letnih družnikov se smejo obračati v natiskovanje družbinih bukev in za druge družbine potrebe. Naraščala bo pa matica: a) po vplačilih dosmertnih družnikov; b) po dobrovoljnih darilih; c) po darilih tistih gg. pisavcov, ki družbi svoje spise brez plačila prepuščajo, in d) po tistih denarjih, ki jih bo vsako leto dala kupcijska razprodaja družbinih bukev.

Ta osnova že velja za leto 1860. Prosimo lepo, da se naši domorodci, kterih po vseh slovenskih kronovinah ne manjka, po tem ravnajo že leta 1860! Družbine pravila ali postave, ki bojo obsegale vse bolj na drobno in tenko, naznanimo tedaj, ko bode ta reč celó do konca dognana in poravnana; gotovo se to zgodi skoraj. —

Z veseljem naznanjajo tudi „Novice“ svojim bravcom to pre naredbo društva sv. Mohora, ker ta pot, ki jo misli sl. društvo o napravi svojih knjižic vprihodnje nastopiti, in pa manjše plačilo družbenikov, se ujema popolnoma s tem, kar so one že pred štirimi leti svetovale. Sedaj bo šlo le za to, da se po oglašanih pravilih dobre reči vsake verste izberajo, — da nobena če tudi dobra reč ne bo pred oigra,